

יחודו של הר הזיתים

אלי שילר

הר הזיתים כמקום תצפית על ירושלים

"הייתי מתבונן במראה הנהדר של העיר הקדושה... מה נפלא לראותך, עיר האלוהים, ממרומי הר הזיתים", כותב הפטריארך סופרונויס (המאה השביעית), שביטא בכך את רחשי לבם של עולי הרגל ללא הבדל דת ומוצא, אשר עשו במשך הדורות את דרכם לירושלים. הנוצרים שבהם השתטחו לראשונה על קבר ישו, המוסלמים שמו פעמיהם להר הבית, והיהודים – לכותל המערבי, אך הביקור בהר הזיתים היה משותף לכולם. לא אחת, היווה עבורם את פסגת ביקורם והתגשמות מאווייהם בדרכם רצופת התלאות לעיר הקודש, כדי להזין עיניהם ב"אחד הנופים היפים ורבי המשמעות בתולדות האנושות" (דה ווגה, 1874).¹

הר הזיתים עשיר במסורות דתיות, ואף מילא תפקיד כלכלי וצבאי בזיקה לירושלים, אך חשיבותם של אלה משנית לעומת המקום המרכזי שנודע לו מאז ומתמיד כנקודת תצפית על העיר. הנוף הנשקף ממנו היה תמיד מקור השראה והתעלות נפש לעולי הרגל. פליקס פאברי מעיד (1480):

...עלינו להר הזיתים והעיר נראתה לנגד עינינו נוצצת ומרצדת בשמש בחדווה, דבר שרומם את רוחנו. שכן לנופה של ירושלים מתיקות ורכות הנוגעים ללב. ונוף זה, שאין שני לו, מעורר שמחה בלב המתבונן בה. מעולם לא יכולנו לספק עצמנו מלהתבונן על העיר הקדושה היפה מאין כמוה; ככל שהינך מוסיף להתבונן בה היא נראית יפה יותר, יופי שכולו רווי מתיקות וכן והמעוררת בצורה כלשהי את לב הצופה לאהוב אותה.

קארן כותב (1836):

אין עוד מקדש מעשה ידי אדם שיש בכוחו לעורר את רגשות בן האנוש כלפי בוראו, יותר מאשר הר הזיתים ומורדותיו הסלעיים רבודי השנים... ישנה כאן הרגשה של התעלות בשקט האופף את העיר; לא המיית פלגים מפכים, לא ניגון של רוחות מנשבות, אף לא הדהוד פעמי מרכבות בחלל, רק תחושה של התעלות רוח ושקט...²

יותר מכל, היה הר הזיתים המקום ממנו הזדהו עולי הרגל עם הנוף שפרש לפנייהם, ומכאן הרבו לשחזר בעיני רוחם את הווייתה של ירושלים ותולדותיה. כותב ניוטון:

מעטים המקומות שהם בעלי עניין רב יותר למבקר מאשר הר הזיתים. מה רבים המראות שיש בהם כדי להרחיב את הלב בעומדנו במקום מקודש זה! לרגלינו משתרעת עירם של המלכים הגדולים, חומות העיר, בנייניה, כנסיותיה ומגדליה, כיפת הסלע ומקומות מקודשים רבים אחרים. בעיר זו התרחשו כבר אלף שנים לפני לידת ישו המאורעות החשובים המתאורים במקרא: לכאן הביא דוד את ארון הקודש, ולכאן שב לאחר נצחונותיו על אויבי ישראל; בירושלים בנה שלמה את בית המקדש ומלך על עם ישראל במלוא זוהרו. כאן חי ופעל ישעיהו הנביא וכתב את נבואותיו הנשגבות. פה ניגף הצבא האשורי בחרב לאחר שה' שמע לתפילת המלך חזקיהו, וכאן קונן ירמיהו הנביא על חורבן ציון...

ככל שיהיה המראה מרהיב בשעות הבוקר, הוא יפה יותר עם שקיעה, שעה שהשמש מאירה את הר הבית וחובקת בקרניים זהובות את מסגד עומר ואת מבני הרהט והבניינים האחרים המצויים במקום, בעוד החומה המזרחית מטילה כבר את צלה על העמק שממזרח לה, והשמש שולחת קרניים כתומות אחרונות לעבר הר הזיתים. בעומדך כאן, הינך נזכר בדוד שעלה על הר הזיתים בהולכו הלך ובכה כששמע על מות בנו (שמ"ב טו, כב-כז).

מהר הזיתים בכה ישו על חטאי ירושלים, מכאן יצא עם תלמידיו לבית המקדש, לאחר שניבא על חורבן העיר, ומכאן, לבסוף, עלה למרומים.

³(ריצ'רד ניוטון, ארצות המקרא, 1854)

לא תמיד ענה הביקור בירושלים על ציפיות עולי הרגל. יש ואלו הנחילו למבקרים אכזבה מסוימת שנבעה ממצבה הירוד של העיר ושרותיה הדלים. הביקור בהר הזיתים היווה לא אחת מקור עידוד מחדש לעולי הרגל. כותב הנוסע היהודי הירשברג (1900):

המקום היותר נחמד מחוץ לחומה, המושך את לב התייר ברוב עתיקותו ובמראהו ומעמדו הטבעי, הוא בוודאי הר הזיתים, בחלקו המקביל מול הר הבית ונחל קדרון... בכל ימי שבתי בירושלים, היו הוא וסביבתו הטיול היותר חביב עלי. הוא עומד כמגדל צופים ונשקף על העיר ירושלים העתיקה מאז היותה לעיר עד היום הזה; בימי שלטונה ותפארתה ובימי נפילתה וחורבנה.

בטיילי בחוצות ירושלים הצרים... בין כותלי בתי השפלים והדלים, ובהסתכלי בפנים הקמוטים והצמוקים והאפלים של צאצאי העם המושל בה לפנים, לא נתעוררו בי רגשות לאומיים ולא עלו לפני זכרונות קדומים; אבל בכל פעם בעומדי על ההר הזה ובהביטי על ההרים סביב לו, על הר המוריה ועל העיר ירושלים על חומותיה ועל שעריה... על נחל קדרון ועל גיא בן הינום אשר לרגלי, חיו אז בנפשי כל זכרונות דברי ימי עמנו הקשורים אל המקומות האלה, ואז נתעוררו בקרבי רגשות לאומיים התעוררות חזקה.

...הר הזיתים... בני כל שלוש הדתות החזיקו בו: המוסלמים לדירה, הנוצרים לתפילה והיהודים לקבורה. ואין קצה לכל האגדות הנפלאות אשר הנוצרים קשרו אל כל שעל מאדמתו ואל כל אבן מאבניו.

(הירשברג, עמ' 404-403)

המראה מעל הר הזיתים והגורמים ליחודו

נוף ירושלים הנשקף מהר הזיתים הוא, ללא ספק, מרשים מאין כמוהו. ננסה לעמוד על מרכיביו והסיבות ליחודו.

הגורם הטופוגרפי

הטופוגרפיה של העיר העתיקה מעוצבת כך, שמפלס פני הקרקע עולה בהדרגה מהר הבית (העיר התחתונה) לכיוון מערב (העיר העליונה). החלק הנמוך ביותר של העיר הוא בסביבות הכותל, והגבוה ביותר – בקו מגדל דוד-הר ציון. על ידי כך מתקבל מעין לוח ענק המוטה באלכסון כלפי המסתכל (מהר הזיתים), בהפרש גבהים של כ-80 מ'. דבר זה מעניק תחושת עומק ותלת ממדיות לנוף. 'השטחים המתים' מועטים ביחס, בדומה למבט על מושבי תיאטרון מדורגים, ש אינם מסתירים זה את זה. ממדי העיר הקטנים באופן יחסי, מאפשרים 'לתפוס' את כולה במבט אחד, ומגבירים את הרושם העז שנוף זה משרה על הצופה.

הגורם הארכיטקטוני

בשל אופיה הדתי המיוחד של ירושלים, בולטים בה המבנים המונומנטליים בעלי אופי דתי. מבנים אלה מצטיינים בשלמותם וברבגוניותם, ותורמים תרומה חשובה לנוף. זאת ועוד, הצורות הארכיטקטוניות המבטאות את המסורות הדתיות העשירות של העיר, הן מגוונות ביותר. בין הצורות המופיעות באינסוף וריאציות ראויות לציון:⁴

- א. כיפות (שטוחות, כדוריות, מחודדות).
- ב. צריחים ומגדלים (עגולים, מרובעים, מלבניים, מתומנים).
- ג. גגות (משולשים, שטוחים, מחודדים).

נקל לראות, כי תצורות אלה כוללות בעיקר את שלוש צורות היסוד הארכיטקטוניות: המשולש, הכדור והמלבן. ריבוי הצורות מעניק למסתכל מהר הזיתים תחושה של שלמות רבגונית ועשירה.

המגדלים והצריחים הרבים המתנשאים אל על, מסייעים מצדם ליצירת תמונה מאוזנת המונעת מונוטוניות.

חלוקת השטח: נושא מרכזי

הצפיפות הרבה בה בנויה העיר העתיקה, עשויה הייתה ליצור תחושה של מחנק ו'הליכה לאיבוד' בתוך אינסוף המבנים והצורות, בהעדרו של נושא מרכזי, המתחייב בכל יצירת אמנות מושלמת. זו נמצאת בדימוי מתחם הר הבית, וכיפת הסלע בפרט, אשר קרבתה היחסית להר הזיתים, ממדיה, יופיה ושלמותה הארכיטקטונית ושלל צבעיה, מסייעים ליצירת תמונה מאוזנת ומרהיבה. העובדה שהר הבית כמעט ריק ממבנים, מסייעת להבלטת כיפת הסלע, ומשחררת את המסתכל מהרגשת הדחיסות שהייתה נוצרת אלמלא כן בשל הצפיפות הרבה של מבני העיר העתיקה.⁵

גורם הצבע: השימוש הרב שנעשה באבן, רבגוניותם של סוגי האבן ועתיקותם, ואלמנטים נוספים, שהבולט בהם הוא הכיפה המוזהבת של כיפת הסלע, יוצרים קשת גונים נדירה, מעודנת ומיוחדת במינה.

תחושת המשמעות

הנה פועל יוצא ישיר של הנוף הקדום והמיוחד המתגלה לעיני הצופה, אשר השכיל לשמור על יחודו חרף התמורות ההיסטוריות. נוף זה מוגדר כבעל המשמעות הרבה ביותר בתולדות האנושות. חשובה לא פחות היא תחושת האוטנטיות, "כי כאן הדברים התרחשו", כפי שמעיד עולה רגל מן המאה הקודמת:⁶

הר הזיתים קשור לזכרונות הדתיים והאנושיים הנעלים ביותר, ואין כאן הסכנה הקיימת במקומות אחרים בירושלים, בהם עולי הרגל התמימים נופלים קורבן ל'יצירת אתרים מקודשים' על ידי הכמרים... ומעשי ניסים ואגדות, התופסים את מקומם של מאורעות היסטוריים אמיתיים. כאן הטבע והנוף נותרו ללא שינוי, והעושה את דרכו אל ההר יכול להאמין בלב שקט באמיתות המראה והמקום. כל הר וכל גבעה, כל נחל ובקעה היו חלק מההוויה ההיסטורית. כאן חיו רבים מן האישים המקראיים וההיסטוריים, אשר הטביעו את חותמם על גורל האנושות, ומההר נראים אותם המקומות בהם פעלו, סבלו, דרשו וניצחו.

(ד' רוברטס, 1839)

הערות

1. דה ווגה, כנסיות בארץ ישראל, בפרק על הר הזיתים.
2. קרן, בפרק על הר הזיתים.
3. ניוטון, עמ' 97 ואילך.
4. ר' קינדל, במבוא, עמ' 35.
5. קוטשר, עמ' 24-26.
6. ד' רוברטס, הסבר לנוף מהר הזיתים לתמונה מס' 16.